

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA **XI**

I. PODSTAWY PSYCHOLOGII ROZWOJU CZŁOWIEKA **1**

redakcja Janusz Trempała

1. KSZTAŁTOWANIE SIĘ NAUKOWEJ PSYCHOLOGII ROZWOJU CZŁOWIEKA **3**

Maria Kielar-Turska

- 1.1. Poglądy na dziecko i dzieciństwo 3
 - 1.1.1. Obraz dzieciństwa w okresie średniowiecza 4
 - 1.1.2. Obraz dzieciństwa w okresie Oświecenia i Romantyzmu 5
 - 1.1.3. Obraz dzieciństwa w XIX wieku 6
 - 1.1.4. Obraz dzieciństwa w XX wieku 6
 - 1.1.5. Obraz dzieciństwa na początku XXI wieku 7
- 1.2. Prekursorzy badań nad rozwojem 8
 - 1.2.1. Początki naukowych badań w XIX wieku 8
 - 1.2.2. Prace okresu międzywojennego 12
 - 1.2.3. Początki koncepcji rozwoju człowieka w ciągu życia 16
 - 1.2.4. Prekursorzy badań nad rozwojem w Polsce 18
- 1.3. Krótka historia podstawowych dylematów w rozważaniach nad rozwojem 22
- 1.4. Przedmiot, zadania i działy współczesnej psychologii rozwojowej 23
- 1.5. Podsumowanie 26

2. NATURA ROZWOJU PSYCHICZNEGO **28**

Janusz Trempała

- 2.1. Pojmowanie rozwoju 28
 - 2.1.1. Pojęcie rozwoju 28
 - 2.1.2. Cechy zmian rozwojowych 31

- 2.2. Rodzaje zmian rozwojowych 36
 - 2.2.1. Zmiany ontogenetyczne 36
 - 2.2.2. Czas i zakres występowania zmian 37
 - 2.2.3. Klasyfikacja uogólniająca 38
- 2.3. Mikro- i makroskopowe modele przebiegu zmian rozwojowych 38
 - 2.3.1. Mikro- i makrorozwój 38
 - 2.3.2. Poziom makroskopowy 39
 - 2.3.3. Poziom mikroskopowy 40
- 2.4. W kierunku ogólnego modelu przebiegu zmian rozwojowych 42
 - 2.4.1. Indywidualny charakter zmian rozwojowych 43
 - 2.4.2. Relacyjność zmian rozwojowych 45
- 2.5. Podsumowanie 48

3. MECHANIZM ZMIANY ROZWOJOWEJ **50**

Janusz Trempała

- 3.1. Natura a kultura 50
 - 3.1.1. Dziedziczenie i dojrzewanie 50
 - 3.1.2. Środowisko i nabywanie doświadczeń 53
- 3.2. Geny a środowisko 58
 - 3.2.1. Odziedziczalność cech zachowania 58
 - 3.2.2. Geny a środowisko w ciągu życia ludzkiego 60
 - 3.2.3. Współdziałanie genów i środowiska w ciągu życia 61
- 3.3. W kierunku ogólnego modelu wyjaśniania zmian rozwojowych 63
 - 3.3.1. Rozwój jako funkcja ogólnej sytuacji 63
 - 3.3.2. Rozwój jako funkcjonowanie w procesie zmian o charakterze adaptacyjnym 64
 - 3.3.3. Neorealizm w poszukiwaniu ogólnego modelu rozwoju 68
- 3.4. Podsumowanie 69

4. TEORIE ROZWOJU PSYCHICZNEGO 71*Hanna Liberska*

- 4.1. Klasyfikacje teorii rozwoju psychicznego 71
- 4.2. Wybrane teorie i koncepcje rozwoju człowieka 72
 - 4.2.1. Teorie psychoanalityczne 72
 - 4.2.2. Teorie behawiorystyczne i uczenia się 80
 - 4.2.3. Teorie poznawcze 85
 - 4.2.4. Teorie etologiczne 95
 - 4.2.5. Podejście humanistyczne 102
 - 4.2.6. Podejście socjologiczne 104
 - 4.2.7. Podejście ekologiczne 105
 - 4.2.8. Podejście kontekstualno-dialektyczne 107
- 4.3. Koncepcje rozwoju człowieka w polskiej literaturze psychologicznej 113
 - 4.3.1. Koncepcja strukturacji i restrukturyzacji doświadczenia Tyszkowej 113
 - 4.3.2. Koncepcja rozwoju aktywności Przetacznik-Gierowskiej 115
 - 4.3.3. Koncepcja rozwoju w cyklu życia indywidualnego Niemczyńskiego 117
 - 4.3.4. Temporalny model rozwoju Trempały 119
 - 4.3.5. Funkcjonalna koncepcja rozwoju Porębskiej 120
 - 4.3.6. Biograficzna koncepcja rozwoju człowieka Pietrasińskiego 121
 - 4.3.7. Koncepcja osobowości rozwojowej Obuchowskiego 123
- 4.4. Podsumowanie 125

5. BADANIE ROZWOJU PSYCHICZNEGO CZŁOWIEKA 127*Janusz Trempała i Marian Olejnik*

- 5.1. Podejścia badawcze w psychologii rozwojowej 127
 - 5.1.1. Podejście skoncentrowane na zmiennych vs. na osobie 127
 - 5.1.2. Podejście statyczne vs. dynamiczne 129
 - 5.1.3. Paradygmat ilościowy vs. jakościowy 132
- 5.2. Plany badań rozwojowych 133
 - 5.2.1. Ogólny Model Rozwoju Schaie'go 133
 - 5.2.2. Strategie tradycyjne 134
 - 5.2.3. Strategie sekwencyjne 136
- 5.3. Analiza danych o rozwoju: analiza różnic, analiza korelacji, dopasowanie modeli 137
- 5.4. Problemy etyczne w badaniach nad rozwojem psychicznym 140
- 5.5. Podsumowanie 142

II. ROZWÓJ PSYCHICZNY CZŁOWIEKA W POSZCZEGÓLNYCH OKRESACH ŻYCIA 145*redakcja Maria Kielar-Turska***6. OKRES PRENATALNY 147***Dorota Kornas-Biele*

- 6.1. Embrionalny okres życia 147
 - 6.1.1. Biologiczne warunki poczęcia 147
 - 6.1.2. Embrionalny rozwój człowieka 149

- 6.2. Płodowy okres życia 153
 - 6.2.1. Rozwój fizyczny 153
 - 6.2.2. Rozwój motoryczny 157
 - 6.2.3. Rozwój zmysłów 159
 - 6.2.4. Dojrzewanie układu nerwowego 163
 - 6.2.5. Komunikacja prenatalna 166
 - 6.2.6. Wykrywanie nieprawidłowości w rozwoju dziecka 169
- 6.3. Narodziny jako etap rozwojowy 169
- 6.4. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie prenatalnym 170

7. WCZESNE DZIECIŃSTWO 172*Marta Białecka-Pikul*

- 7.1. Wiek niemowlęcy. Pierwszy rok życia 172
 - 7.1.1. Noworodek 172
 - 7.1.2. Rozwój psychomotoryczny niemowlęcia 174
 - 7.1.3. Rozwój społeczny niemowlęcia: poznanie społeczne, komunikacja, przywiązanie 183
 - 7.1.4. Rozwój emocjonalny, temperament i samoświadomość niemowląt 187
- 7.2. Wiek poniemowlęcy. Drugi i trzeci rok życia 189
 - 7.2.1. Rozwój fizyczny i motoryczny 189
 - 7.2.2. Rozwój poznawczy 190
 - 7.2.3. Rozwój komunikacji i języka 192
 - 7.2.4. Rozwój społeczny i emocjonalny 194
 - 7.2.5. Rozwój pojęcia Ja, temperament i aktywność 196
- 7.3. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie wczesnego dzieciństwa 200

8. ŚREDNIE DZIECIŃSTWO – WIEK PRZEDSZKOLNY 202*Maria Kielar-Turska*

- 8.1. Rozwój fizyczny i motoryczny 202
- 8.2. Rozwój poznawczy 204
 - 8.2.1. Sprawności percepcyjne 204
 - 8.2.2. Funkcje zarządzające 205
 - 8.2.3. Pamięć 206
 - 8.2.4. Myślenie 208
 - 8.2.5. Reprezentacja poznawcza 212
- 8.3. Sprawności językowe i komunikacyjne 215
- 8.4. Rozwój emocjonalny 219
- 8.5. Rozwój społeczny 221
- 8.6. Dziecięca moralność 223
- 8.7. Osobowość dziecka 224
- 8.8. Formy aktywności 226
- 8.9. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie średniego dzieciństwa 229

9. PÓŹNE DZIECIŃSTWO – MŁODSZY WIEK SZKOLNY 234*Anna Kołodziejczyk*

- 9.1. Rozwój fizyczny i motoryczny 235
 - 9.1.1. Rozwój fizyczny 235
 - 9.1.2. Sprawność motoryczna 235

- 9.2. Rozwój poznawczy 235
 - 9.2.1. Rozwój myślenia logicznego 235
 - 9.2.2. Zmiany rozwojowe w przetwarzaniu informacji 236
 - 9.2.3. Obraz świata 240
- 9.3. Sprawności językowe i komunikacyjne 242
 - 9.3.1. Świadomość językowa i rozumienie wypowiedzi 242
 - 9.3.2. Sprawności komunikacyjne 242
 - 9.3.3. Język pisany 243
- 9.4. Rozwój społeczny i emocjonalny 245
 - 9.4.1. Rozwój percepcji społecznej 245
 - 9.4.2. Rozwój relacji z innymi 245
 - 9.4.3. Rozwój rozumienia i wyrażania emocji 247
- 9.5. Rozwój moralny 249
- 9.6. Osobowość 251
- 9.7. Formy aktywności 253
- 9.8. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie późnego dzieciństwa 254

10. DORASTANIE 259

Anna Oleszkowicz i Alicja Senejko

- 10.1. Rozwój biologiczny 259
 - 10.1.1. Rozwój fizyczny i motoryczny, czyli osiąganie wyglądu człowieka dorosłego 259
 - 10.1.2. Rozwój seksualny – ku zachowaniom intymnym 261
- 10.2. Rozwój poznawczy 263
 - 10.2.1. Przejście w myśleniu od prymatu rzeczywistości do prymatu możliwości 263
 - 10.2.2. Rozwój świadomości: od świadomości praktycznej do autorefleksji 264
 - 10.2.3. Rozwój poznawczy a myślenie relatywistyczne w okresie dorastania 264
 - 10.2.4. Rozwój poznawczy w okresie dorastania z perspektywy teorii przetwarzania informacji 265
 - 10.2.5. Pamięć w okresie dorastania 266
- 10.3. Rozwój emocjonalny 266
 - 10.3.1. Od chwiejności do stabilizacji uczuciowej 266
 - 10.3.2. Rozwój ku wyższej uczuciowości 268
- 10.4. Rozwój osobowości 269
 - 10.4.1. Przejście od niespójnego i niestabilnego Ja do Ja zintegrowanego 269
 - 10.4.2. Rodzaje sytuacji trudnych doświadczanych przez współczesnych dorastających 270
 - 10.4.3. Tożsamość indywidualna jako najistotniejszy czynnik integrujący osobowość dorastających 271
 - 10.4.4. Rozwój tożsamości 273
- 10.5. Rozwój moralny 274
 - 10.5.1. Przejście od heteronomii do autonomii moralnej 274

- 10.5.2. Rozwój moralny adolescentów a motywacja zaangażowana w zachowanie etyczne 275
- 10.5.3. Płeć oraz kulturowe uwarunkowania rozwoju moralnego dorastających 277
- 10.6. Rozwój społeczny 277
 - 10.6.1. Zmiany w relacjach z rodzicami i rówieśnikami 277
 - 10.6.2. Odnajdywanie swojego miejsca w społeczeństwie 279
- 10.7. Zachowanie młodzieży – przegląd wybranych zagadnień 280
 - 10.7.1. Zachowania pozytywne 280
 - 10.7.2. Zachowania negatywne 281
- 10.8. Podstawowe formy aktywności 283
- 10.9. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie dorastania 283

11. Wczesna dorosłość 287

Ewa Gurba

- 11.1. Wkraczanie w dorosłość 287
- 11.2. Pojęcie „dorosłości” w rozumieniu młodzieży i badaczy 289
- 11.3. Rozwój fizyczny 292
- 11.4. Rozwój emocjonalny i społeczny 293
 - 11.4.1. Rozwój emocjonalny 293
 - 11.4.2. Związki intymne 294
 - 11.4.3. Małżeństwo i rodzina 295
 - 11.4.4. Aktywność zawodowa 297
- 11.5. Rozwój poznawczy 298
 - 11.5.1. Perspektywa psychometryczna 298
 - 11.5.2. Perspektywa genetyczno-epistemologiczna 299
- 11.6. Rozwój moralny 303
- 11.7. Osobowość młodego dorosłego, czyli o dojrzałości psychicznej 305
 - 11.7.1. Zmiany w strukturze Ja 305
 - 11.7.2. Zmiana i ciągłość w obrębie cech osobowości 306
 - 11.7.3. Rozwój tożsamości 308
- 11.8. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie wczesnej dorosłości 309

12. Średnia dorosłość 312

Marian Olejnik

- 12.1. Rozwój fizyczny 312
 - 12.1.1. Funkcje czuciowe 312
 - 12.1.2. Funkcje psychomotoryczne 313
 - 12.1.3. Ogólny stan zdrowia 313
- 12.2. Rozwój poznawczy 314
 - 12.2.1. Inteligencja psychometryczna 314
 - 12.2.2. Prywatne teorie inteligencji 315
 - 12.2.3. Myślenie postformalne 316
 - 12.2.4. Wiedza „ekspertywna” 316
- 12.3. Rozwój emocjonalny i społeczny 317
 - 12.3.1. Kryzys wieku średniego 317

- 12.3.2. Rozwój uczestnictwa w pracy zawodowej 318
- 12.3.3. Aktywność społeczna w rodzinie 319
- 12.4. Rozwój osobowości 320
 - 12.4.1. Modele stabilności 320
 - 12.4.2. Modele wzrostu 322
- 12.5. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie średniej dorosłości 323

13. PÓŹNA DOROSŁOŚĆ 326

Maria Straś-Romanowska

- 13.1. Wkraczanie w okres późnej dorosłości 326
- 13.2. Biologiczny wymiar starzenia się 327
 - 13.2.1. Mechanizmy starzenia się 328
- 13.3. Społeczny wymiar starzenia się 330
 - 13.3.1. Style funkcjonowania ludzi starszych 331
 - 13.3.2. Role społeczne w późnej dorosłości 331
- 13.4. Starzenie się w wymiarze życia psychicznego 333
 - 13.4.1. Zmiany dotyczące funkcji poznawczych 333
 - 13.4.2. Starzenie się w wymiarze osobowości 337
 - 13.4.3. Mądrość człowieka starego 342
- 13.5. Jakość życia w późnej dorosłości 344
- 13.6. Kres życia – umieranie 345
- 13.7. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie późnej dorosłości 347

III. STOSOWANA PSYCHOLOGIA ROZWOJOWA: WYBRANE ZAGADNIENIA 351

redakcja Adam Niemczyński i Maria Czerwińska-Jasiewicz

Wiedza o rozwoju człowieka w sferze edukacji 352

14. PRAWIDŁOWOŚCI ROZWOJU SFERY METAPOZNAWCZEJ W TEORII I PRAKTYCE NAUCZANIA 353

Maria Ledzińska i Ewa Czerniawska

- 14.1. Zmiany w świecie, zmiany w nauczaniu 353
- 14.2. Psychologia poznawcza jako kontekst analiz 354
- 14.3. Uczenie się w ujęciu poznawczym 355
- 14.4. Metapoznanie 356
 - 14.4.1. Istota, struktura, rozwój 356
 - 14.4.2. Związki metapoznania ze sferą poznawczą 357
 - 14.4.3. Kontrola jako istotne ogniwo metapoznania 358
- 14.5. Metapoznanie w praktyce nauczania 359
 - 14.5.1. Zasady nauczania z perspektywy poznawczej 359
 - 14.5.2. Etapy nauczania 361
- 14.6. Podsumowanie 363

15. PRAKTYCZNE IMPLIKACJE WIEDZY O ROZWOJU SPOŁECZNO-MORALNYM 364

Adam Niemczyński

- 15.1. Użyteczność wiedzy o rozwoju społeczno-moralnym 364

- 15.2. Wiedza wynikająca z badań nad rozwojem społeczno-moralnym 365
 - 15.2.1. Natywizm i charakter moralny 365
 - 15.2.2. Empiryzm i moralny hedonizm 367
- 15.3. Psychologia poznawczo-rozwojowa i jej intencjonalizm moralny 368
- 15.4. Strategia stosowania wiedzy o rozwoju społeczno-moralnym 373
- 15.5. Podsumowanie 376

16. ZARZĄDZANIE EDUKACJĄ WSPIERAJĄCĄ ROZWÓJ INDYWIDUALNY UCZNIÓW 379

Jan Luczyński

- 16.1. Obszary edukacyjnego wspierania rozwoju 379
 - 16.1.1. Nabywanie wiedzy 380
 - 16.1.2. Orientacja w świecie wartości 381
 - 16.1.3. Rozwijanie umiejętności interpersonalnych 383
 - 16.1.4. Rozwijanie umiejętności funkcjonowania w świecie społecznym 387
 - 16.1.5. Rozwijanie zdolności samopoznania i kierowania własnym rozwojem 388
- 16.2. Zarządzanie edukacyjne 390
- 16.3. Podsumowanie 391

Wiedza o rozwoju człowieka w sferze opieki psychologicznej 393

17. PRAKTYCZNA WIEDZA O ROZWOJU ŻYCIA RODZINNEGO 395

Ludwika Wojciechowska

- 17.1. Rodzina: definicje i właściwości 395
- 17.2. Teorie rozwoju rodziny 396
- 17.3. Przemiany w życiu rodziny na tle rozwoju jej członków 402
- 17.4. Natura zmian w rodzinie w ciągu życia 405
- 17.5. Podsumowanie 405

18. WSPIERANIE MŁODZIEŻY W ZAKRESIE SAMOPOZNANIA, PLANOWANIA WŁASNEGO ŻYCIA ORAZ PODEJMOWANIA DECYZJI DOTYCZĄCYCH WŁASNEJ PRZYSZŁOŚCI 407

Maria Czerwińska-Jasiewicz

- 18.1. Samopoznanie i samookreślenie jako główne zadania rozwojowe okresu dorastania 407
 - 18.1.1. Samopoznanie w procesie kształtowania się tożsamości młodzieży 407
 - 18.1.2. „Wrastanie” w społeczeństwo dorosłych a określanie siebie i swojej przyszłości przez młodzież 408
 - 18.1.3. Rozwój orientacji przyszłościowej młodzieży a samopoznanie 408
 - 18.1.4. Tworzenie koncepcji dotyczącej własnego życia oraz jego projektu 410

- 18.2. Planowanie własnej przyszłości przez młodzież w okresie dorastania 411
- 18.2.1. Style życia preferowane przez młodzież 411
- 18.2.2. Cele i plany życiowe młodzieży 412
- 18.3. Decyzje młodzieży dotyczące własnej przyszłości 412
- 18.3.1. Główne rodzaje decyzji życiowych młodzieży 412
- 18.3.2. Decyzje życiowe w kontekście teorii decyzji 413
- 18.4. Przygotowanie młodzieży do planowania własnego życia i podejmowania decyzji dotyczących własnej przyszłości 414
- 18.4.1. Podstawy teoretyczne oddziaływań 414
- 18.4.2. Oddziaływania dotyczące planowania własnego życia i podejmowania decyzji dotyczących własnej przyszłości przez młodzież 415
- 18.5. Podsumowanie 416

19. WSPOMAGANIE FUNKCJONOWANIA LUDZI STARZEJĄCYCH SIĘ 419

Ludmiła Zajac-Lamparska

- 19.1. Możliwości pomyślnego starzenia się 419
- 19.2. Wspomaganie funkcjonowania poznawczego osób starzejących się 421
- 19.2.1. Selektywna optymalizacja procesów poznawczych 421
- 19.2.2. Kompensacja w obszarze procesów poznawczych 424
- 19.2.3. Mądrość jako nowe jakościowo zjawisko w funkcjonowaniu poznawczym osób starzejących się 425
- 19.3. Wspomaganie funkcjonowania osób starzejących się na poziomie osobowościowym – samoocena i tożsamość 426
- 19.3.1. Selektywna optymalizacja i kompensacja w zakresie samooceny 426
- 19.3.2. Nowe jakościowo zjawiska w obszarze tożsamości 428
- 19.4. Podsumowanie 430

Zastosowania kliniczne wiedzy o rozwoju człowieka 432

20. WSPOMAGANIE ROZWOJU OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ 433

Małgorzata Kościelska

- 20.1. Postacie niepełnosprawności intelektualnej 434
- 20.2. Geneza niepełnosprawności intelektualnej 434
- 20.2.1. Wady genetyczne 434
- 20.2.2. Uszkodzenia układu nerwowego 435
- 20.2.3. Choroby somatyczne i defekty percepcyjne w powstawaniu niepełnosprawności 435

- 20.2.4. Zaniedbania i inne formy patologii środowiska 436
- 20.2.5. Trauma psychiczna 436
- 20.2.6. Zaburzenia intrapsychiczne 436
- 20.2.7. Procesy inwolucyjne 436
- 20.2.8. Proces patologizacji rozwoju prowadzący do niepełnosprawności intelektualnej 436
- 20.3. Ogólne zasady wspomagania rozwoju osób z niepełnosprawnością intelektualną 437
- 20.3.1. Wspomaganie biofizyczne 437
- 20.3.2. Wspomaganie środowiskowe 437
- 20.3.3. Wspomaganie pedagogiczne 438
- 20.3.4. Wspomaganie psychologiczne 438
- 20.3.5. Wspomaganie ogólnospołeczne 439
- 20.4. Wybrane problemy i potrzeby osób niepełnosprawnych intelektualnie w różnych fazach życia 439
- 20.4.1. Okres przed narodzeniem 439
- 20.4.2. Narodziny 440
- 20.4.3. Dzieciństwo 440
- 20.4.4. Okres szkolny 441
- 20.4.5. W kierunku dorosłości 442
- 20.5. Podsumowanie 444

21. WSPOMAGANIE OSÓB Z ZABURZENIAMI NALEŻĄCYMI DO AUTYSTYCZNEGO SPEKTRUM W PERSPEKTYWIE PSYCHOPATOLOGII ROZWOJOWEJ 446

Ewa Pisula

- 21.1. Charakterystyka osób z zaburzeniami należącymi do autystycznego spektrum 446
- 21.2. Wspomaganie rozwoju dzieci z autyzmem 448
- 21.2.1. Wczesne wykrywanie i wczesna interwencja 449
- 21.2.2. Wspieranie rozwoju dziecka z autyzmem w wieku szkolnym 450
- 21.2.3. Trudności szkolne dzieci z autyzmem 451
- 21.3. Wspomaganie rozwoju młodzieży i dorosłych 452
- 21.3.1. Problemy związane z dorastaniem 452
- 21.3.2. Problemy rozwoju osób z autyzmem od dzieciństwa do dorosłości 453
- 21.4. Podsumowanie 453

SŁOWNIK SŁÓW KLUCZOWYCH 455

LITERATURA CYTOWANA 461

INDEKS NAZWISK 514

INDEKS RZECZOWY 527

WYKAZ ŹRÓDEŁ ILUSTRACJI 536

O AUTORACH 537